

ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ

ՀԱՅ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՆՑՅԱԼԻՆ ԵՎ ԱՅՍՕՐ*

Կրոնական դաստիարակության անհրաժեշտությունը ստիպողական հանգամանք մը կատանա մանավանդ, ներկա դարու մեջ, ուր «աշխարհը փոքրացեր է» ինչպես կըսեն: Ուր ազգեր և ժողովուրդներ սկսեր են միախառնվիլ, և փոխադարձ ազդեցությանց ենթարկել իրենց ժողովուրդներու ընկերային, քաղաքական, բարոյական և կրոնական ըմբռնումները, հավատալիքը և ավանդությունները: Ուր ընտանիքը և կրոնական համայնքը հետըզհետե կկորսնցնեն իրենց հմայքը, և ընկերության հիմերը ապահովող ազդակներ ըլլալու երաշխիքը: Եվ ուր մանավանդ ընկերաբանական, քաղաքա-գիտական, նոր տեսություններ, ծննդաբանական նոր գյուտեր, ամբողջովին կհեղաշրջեն մարդուն մտածելակերպը, աշխարհայացքը իր գոյության, տիեզերքի գոյության, և այս բոլորով համադրված հարաբերությանց, և աստվածաստեղծ ծրագրյալ նպատակի մը իրականության մասին:

Հակառակ այս բոլորին սակայն, մեր քրիստոնեական հավատքը չէ լքած մեզ, չէ խաբած մեզ, և այսօր ևս կհավատանք պիտի չլքե մեզ հուսահատության անդունդի վիհին բերանը:

Ինչ քառս ալ որ մարդու միտքը և կամքը հառաջացնեն, և մարդ ինքզինքը դնե ինքնակործանման անդունդի եզերքին, նորեն աստվածային միջամտություն մը զայն պիտի վերադարձնե ինքզինքին, հաստատելով կարգ ու կանոն, համաչափություն, և գիտակցություն տիեզերական կարգավորության մը, որուն մեջ մարդ արարածը ունի և պիտի ունենա իր տեղը և պատասխանատվությունը, համաձայն Աստվածաշնչական հայտնության:

Եկեղեցիին կոչումը և պարտականությունն է մարդուն և մարդկային ընկերության հայտարարել Աստվածաշնչական հայտնությունը և «իր դրախտը միշտ կորսնցնող» մարդը վերադարձնել ինքզինքին և «դեպի իր Հոր տունը»:

* Թորգոմ արքեպիսկոպոսի սույն բանախոսությունը ընթերցվել է օգոստոսի 3—10 օրերին Երուսաղեմի հայոց վանքում կայացած միաբանական համագումարում:

Հայ Եկեղեցիին կոչումը, ընդհանրական Եկեղեցիին սարվածքին մեջ, առաջնորդել է հայ մարդը, հայ ընտանիքը, հայ համայնքը և ազգը, դեպի իր գոյության նպատակակետը, «դեպի իր հոր տունը»:

Եվ այս պիտի ընէ դաստիարակելով անհատը, ընտանիքը, համայնքը և ազգը:

Հայ Եկեղեցին դաստիարակչական այդ գործը կատարած է սերունդէ սերունդ և ժամանակի պայմաններուն համաձայն:

* * *

Հայաստան աշխարհի նախաքրիստոնէական շրջանի դաստիարակության մասին անցողակի տեղեկություններ միայն ունինք: Ակնարկներ կգրուենք մեր պատմիչներու մոտ, մասնավորաբար Մովսէս Խորենացիին, ի շարս կարգ մը հեքիաթներու և ժողովրդական առասպելներու:

Նախարարական տուներու զավակներու կրթությունը առ հասարակ կվստահվեր դայակի մը, որ ուրիշ նախարարական տոհմի մը անդամ կըլլար ընդհանրապես: Այդ ժամանակ դաստիարակության նյութերը կբաղկանային ռազմավարության վերաբերյալ մարզանքներէ. օրինակ՝ ձի ընտանեցնել, ձի հեծնել, նետ ու աղեղ գործածել, ևլն., նաև կրոնական հավատալիքներէ:

* * *

Քրիստոնէության պետական կրոնք հռչակվիլը Տրդատ թագավորին կողմէ 301-ին մեծ շրջադարձ մը եղավ հայ ժողովուրդի պատմության մեջ: Թեև Աստվածաշունչը այլևս հիմը կդառնար ժողովուրդի կենցաղին, սակայն հայերեն գիրերու չգոյության պատճառով հունարեն կամ ասորերեն քարոզված Աստվածաշունչը և քրիստոնէական վարդապետությունը առեղծված կմնային ժողովուրդի մեծամասնության համար: Այս քարոզության շնորհիվ չէ՛ր որ քրիստոնէությունը տարածվեցավ Հայաստանի մեջ: Ժողովուրդը թեև քրիստոնյա, կշարունակեր իր հեթանոսական բարքերը, առասպելները, և ոմանք գաղտնաբար նույնիսկ պաշտամունքի սովորությունները: Սկզբնական շրջանին քրիստոնէությունը համատարած ազդեցություն մը չունեցավ ժողովուրդի դաստիարակության վրա:

Ավետարանի պայքարը հառաջ տանելու համար Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ հեռատեսությամբ և ողջմտությամբ շարժեցավ երբ քրմական ընտանիքներու զավակները առավ և զանոնք դաստիարակեց քրիստոնէական սկզբունքներու հիման վրա: Այս վիճակը շարունակվեցավ մինչև Ե դար երբ երկրորդ մեծ անկյունաքարձը տեղի ունեցավ գիրերու գյուտով:

* * *

Աստվածաշունչի ի նպաստ պայքարող մըն էր Մեսրոպ Մաշտոց, որ Գողթան գավառի իր այցելութենեն ետք միայն անդրադարձավ սեփական գիրեր ունենալու անհրաժեշտության: Բարեբախտաբար հովանավորությունը վայելեց երկու ողջմիտ առաջնորդներուն՝ Սահակ կաթողիկոսին և Վռամ-շապուհ թագավորին: Կարելի է ըսել որ Հայ Դպրոցի և դաստիարակության պատմությունը կսկսի անոր գիրերու գյուտով: Մեսրոպ Մաշտոց կհանդիսանա առաջին ուսուցիչը, մանկավարժը և դպրոցի հիմնադիրը, որ ՀԱՅ ԳԻՐԸ ստրվեցուց ՀԱՅ պատանիներու ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԻ մեջ. այսպիսով ան ազատագրեց հայ պատանիներու միտքերը հունական, ասորական և այլ մշակույթներու տիրապետութենէն:

Հայ ժողովուրդը «սրտալիր ուրախությամբ», ինչպես Կորյուն կըսե, ընդունեց Մեարոպի գյուտը, անոր միջոցով վերակերտեց իր հոգին և միտքը քրիստոնեական սկզբունքներու հիման վրա և անոր կառչած մնաց միշտ:

Ս. Մեարոպ իր դպրոցներեն շրջանավարտ փայլուն երիտասարդները կըրկե Եդեսիա, Անտիոք, Աղեքսանդրիա, որոնք ուսումնական կեդրոններ էին: Հայաստանի ամբողջ տարածքին վրա բազմաթիվ դպրոցներ բացվեցան, և ուսման հիմը Աստվածաշունչն էր:

Արշակունյաց հարստության անկումին հաջորդող դժբախտ դեպքերուն պատճառով կարելի չէ եղած շարունակել և ընդլայնել Ս. Մեարոպի հիմնած դպրոցներու ցանցը: Հիմնական դաստիարակության գործը սահմանափակվեցավ, և վաճառական դպրոցները դարձան կրթության օժանդակ: Ե դարու վերջավորութենեն մինչև ԺԹ դարու կեսերը վաճառական դպրոցներու պատմությունն է որ ունինք, իրենց վերիվայրումներով:

* * *

Պատմության ընթացքին բացառիկ գագաթներու հասան Սյունյաց և Տաթևի վանքերը և Գլաձորի համալսարանը: Իսկ Սանահինի և Հաղբատի մեծ վանքեր միշտ ունեցած են իրենց դպրոցները և հաճախ փայլուն արդյունքներ տված:

Այս շրջանի դաստիարակության հիմնական նյութերը կկազմեին Աստվածաշունչը, պատմություն, փիլիսոփայություն, քերականություն, մասնաժամբ արտաքին գիտություններ—ուսողություն, գիտություն, աստղաբաշխություն, բժշկություն և այլն:

ԺԱ դարեն սկսյալ հայոց համար նոր շրջան մը կսկսի Կիլիկիո մեջ: Այդտեղ կարելի կըլլա ռուբինյան հարստությունը հիմնել: Եվ Կաթողիկոսական Աթոռն ալ Անիեն Հոռմկլա և ապա Սիս կփոխադրվի: Այնտեղ ևս կշինվին վանքեր և դպրոցներ: Այդ վանքերը բավական բարգավաճ փնակ ունեին: Ս. Ներսես Ընդհակի և Ներսես Լամբրոնացի և բազմաթիվ մեծ դեմքեր արգասիքն են իրենց շրջանի դաստիարակության: Կիլիկիո քաղաքական անկումեն ետք —1375—և Կաթողիկոսական Աթոռին Էջմիածին վերադառնալեն հետո—1441—, վանքերը շարունակեցին իրենց գոյությունը, համեստ արդյունքներով:

Հայաստանի մեջ Գլաձորի համալսարանը Եսայի վրդ. Նշեցիի օրով—14-րդ դար—ուսումնական բարձր մակարդակի հասավ, տակայն հագիվ 80 տարվան կյանք մը ունեցավ: Նշեցիի աշակերտներեն Հովհաննես Որոտնեցին Տաթևի վանքին մեջ շարունակեց անոր գործը: Իսկ եռամեծար Գրիգոր Տաթևացի վարդապետը, արևմտյան հասկացողությամբ ծրագրյալ կըրթության զենքերով զինեց իր աշակերտները, պաշտպանելու համար Հայաստանյայց Եկեղեցին լատինական միաբնակներու և ունիթոններու ներխուժումին դեմ:

Սելճուգյան, մոնկոլյան և ապա թրքական անհատնում արշավանքներուն, գրավումներուն և ահավոր քանդումներուն պատճառով կարելի չէր կանոնավոր դաստիարակություն տալ հայ մանուկներուն: Այդ սարսափազդու տարիներուն վանքերը իրենց աշխատանքով, հոգ չէ թե բացառիկ արդյունք տված չեն, դաստիարակության ջանք՝ հայ լեզուն ու գրականությունը, վառ պահած են:

Դաստիարակության գործով հատկապես զբաղած և գրավոր վկայություններ թողած են 1) Ս. Ներսես Ընդհակի որ աշխատանք տարավ մա-

նույնները և ուսմիկ ժողովուրդը դաստիարակելու իր քերթվածներով, աղոթքներով... 2) Հովհան և Մովսես Երզնկացիք՝ որ ծնողաց վրա պարտականություն կոնեն մանուկները դաստիարակել... 3) Գրիգոր Տաթևացի՝ որ երեք մասի կրթման նպատակը դաստիարակության.

ա) Սնուցանել մանուկը.

բ) Դաստիարակել բարեպաշտությամբ.

գ) Արհեստ մը սորվեցնել, որպեսզի չգողնա:

Տաթևացիի «Քարոզներու» հատորին մեջ թելադրված այս դաստիարակությունը համապատասխան է հետամուտ ըլլալու և անհրաժեշտությունը շեշտելու հայ մանուկներու՝ իմացական, գիտական կրթության. կրոնական կրթության, և բարոյական, ընկերային կրթության:

* * *

ԺԹ դարուն սկիզբները կսկսին նաև համեստ ծխական դպրոցներ: Գյուղերու մեջ քահանաներ և տիրացուներ մանուկներուն հազիվ սաղմոս, նարեկ կարդալ կտորվեցնեին: Գրել կարդալե զատ որևէ ծրագիր չկար:

Արևելահայ կրթական զարթոնքը սկսավ նախ քան արևմտահայությանը: Մոսկվայի Լազարյան ճեմարանը—հիմնված 1815-ին—առաջին արդիական կրթական օժանդներն էր: 1828-ին, Արևելահայաստանը Ռուսաստանի պետական կազմի մեջ մտնելով, պայմանները համեմատաբար ավելի նպաստավոր եղան: Թիֆլիսի Ներսեսյան վարժարանը արևելահայ մտավորականության աղբյուրը եղավ:

Ռուսական և գերմանական ազդեցությունը տիրապետեց արևելահայ զարթոնքին վրա:

1789-ի ֆրանսական հեղափոխությամբ սկսող և ԺԹ դարուն ամբողջ Եվրոպայի վրա տարածվող ազգային ազատագրական պայքարները, ճարտարավեստի հեղափոխությունը և դպրոցներու վերածնունդը իրենց ազդեցությունը ունեցան նաև հայ ժողովուրդի արևմտահայ հատվածի կյանքին վրա:

Պոլսեն հայ ամիրաներու և հարուստ վաճառականներու զավակները, ԺԹ դարուն սկիզբները, Եվրոպա, հատկապես Ֆրանսա արդեն սկսած էին երթալ համալսարանական կրթություն ստանալու համար: Անոնք իտեալներով լեցված Պոլիս վերադարձան և անմիջապես լուսավորության աշխատանքներու սկսան:

1853-ին առաջին ուսումնական խորհուրդը կազմվեցավ Պոլսո մեջ, ուր 1838-են ի վեր կգործեին Սկյուտարի ճեմարանը և Նուպար-Շահնազարյան վարժարանը:

Թեև ուսումնական խորհուրդը երկար կյանք չունեցավ Պոլսո մեջ, սակայն այնպիսի կրթական ոգևորություն մը ստեղծվեցավ, որ կարճ ժամանակամիջոցի մը մեջ հիմնվեցան բազմաթիվ կրթասիրական միություններ, նոր տպարաններ և գրադարաններ: Եվրոպական գրականութենեն թարգմանություններ հրապարակ ելան և սկիզբ առավ ողջմարտիկ շարժումը, և բազմաթիվ թերթեր սկսան հրատարակվիլ: Այս միությունները անմիջապես ձեռնարկեցին թաղային վարժարաններ բանալու գործին: Վարժարանները անխտիր կերպով կըլլային թաղային եկեղեցվո կից, անոր հովանավորության ներքև և ծախքերը կհոգացվեին Եկեղեցվո գանձեն: Այս դպրոցները և կրթական դրությունը կշարունակվին մինչև այսօր Պոլսո մեջ:

Կրթական այս շարժումը Պոլսո մեջ սահմանափակված չմնաց այլ տա-

րածվեցավ Հայաստանի գավառներուն մեջ ևս: Դպրոցներ բացվեցան Խարբերդ, Մալաթիա, Կարին, Վան, գրեթե բոլոր գավառներուն մեջ:

Տոքթ. Սերովքե Վիչենյանի—Սերվիչեն—«Մանկանց խնամատարության հատուկ բնական, բարոյական և իմացական հրահանգ» (1844), Նիկողայոս Զորայանի «Նկարագիր ազգային դաստիարակության» (1849), և անոնց հաջորդող մանկավարժներու գիրքերուն շնորհիվ արդի եվրոպական դրությունը ներմուծվեցավ Հայաստան և անոնց շնորհիվ վերջ գտավ «միսը քեզի, ոսկորը ինձի» դրությունը:

Կրթական ոգևորության արդյունք դպրոցները հայ գիրի ու գրականության վերածնունդի վառարաններ եղան ժԹ դարու երկրորդ կիսուն: Բացառիկ արդյունքներ տվին Պերպերյան վարժարանը—հիմնված 1876-ին—և Կեդրոնական վարժարանը—հիմնված 1886-ին—. իսկ գավառի մեջ փայլեցավ Կարինի Սանասարյան վարժարանը: Վերածնունդի գավակները ստեղծեցին իրապաշտ գրականությունը և ապա Արվեստագետ սերունդի գրականությունը:

Վերածնունդի շրջանի դպրոցները եվրոպական արդի դրությունը գործածած են, իսկ դասավանդված նյութերը առհասարակ կրլլային՝ հայերեն, տաճկերեն և ֆրանսերեն լեզուները. թվաբանություն, գիտություն, աշխարհագրություն, ազգային-եկեղեցական պատմություն, կրոնագիտություն, եկեղեցական և ազգային երաժշտություն.. գծագրություն, գեղագրություն...

Իսկ դպրոցները եկեղեցական և անոր կից ըլլալուն՝ աշակերտները կմասնակցեին նաև արարողությանց: Գրեթե նույն կացությունը կտիրեր Պոլսո և գավառի մեջ:

Կրթական այս վերածնունդի արդյունքներեն մին եղավ քաղաքական շարժումը թե՛ գավառի և թե՛ Պոլսո մեջ:

Վերածնունդի այս խանդավառությունը երկար չտևեց, որովհետև շուտով վրա հասան Օսմանյան Կայսրության ոճրալիր արարքները, որոնք իրենց գազաթնակետին հասան 1915-ի եղեռնին: Այս մեծ աղետը վերածնունդի շարժումը սպաննեց, անցյալի հետ կապը կտրեց վերապրողներուն համար:

* * *

Արևելահայ կրթական զարթոնքին արդյունքներեն մին եղավ վերակազմակերպումը Էջմիածնի Դպրեվանքին Գեորգ Դ կաթողիկոսի ջանքերով: Դպրեվանքն ալ վերանվանվեցավ Գեորգյան ճեմարան:

Գեորգյան ճեմարանը իր գազաթնակետին հասավ 20-րդ դարու սկիզբները երբ ունեցավ շրջանավարտներու ցանց մը, որոնք Գերմանիա ուսանելով մասնագիտացան լեզվաբանական և պատմա-բանասիրական, իմաստասիրական և երաժշտական ճյուղերու մեջ, և Էջմիածին վերադարձան ուսուցանելու: Անոնցմե մին էր Գարեգին արք. Հովսեփյանց, ինչպես նաև Երվանդ Տեր-Մինասյան, Գալուստ Տեր-Մկրտիչյան, Կոմիտաս Վարդապետ և ուրիշներ, որոնք ոչ միայն լավ գործեր արտադրեցին այլ նաև կարելի է նկատել զանոնք իբրև հիմնադիրները Հայաստանի արդի հայագիտական զարթոնքին:

* * *

Արևմտահայ կրթական ու մտավորական զարթոնքին մեծ արդյունքներեն մին եղավ Արմաշու Դպրեվանքին հիմնադրությունը, Խորեն Աշրգյան

պատրիարքի օրով 1889 սեպտեմբեր 18-ին, Մաղաթիա վարդապետ Օրմանյանի տեսչությամբ: Թեև ազգային վարժարանները կրոնագիտության դասընթացքներ ունեին, բայց միայն տարրական էին: Հայաստանյայց Եկեղեցին չէր կրնար մասնակից չլլալ այդ զարթոնքին, հետևաբար պետք էր վերականգնել ինչ վաճառական վարժարանները, հասցնելու համար գիտական հոգևորականներ: Տեսուչ Մաղաթիա վարդապետի Պոլսո պատրիարք ընտրվելեն ետք, Եղիշե վրդ. Դուրյան տեսչության պաշտոնը կատարեցին: Շրջանավարտ սաներ, աբեղաներ, կղրկվեին Եվրոպա, հատկապես Գերմանիա, բարձրագույն ուսում ստանալու...: Արմաշի Դպրեվանքը իր արդյունավետ գործունեությունը շարունակեց մինչև համաշխարհային առաջին պատերազմը:

Երբ Ոսկեդարու մեծ գարթոնքի մը ճառագայթները երևալ սկսած էին, Մեծ եղեռնը այդ ալ մարեց:

Արմաշու շրջանավարտները իբրև առաջնորդներ պաշտոնավարեցին Օսմանյան տերության թեմերում մեջ, մինչև եղեռն, որմե վերապրողները գաղթաշխարհի մեջ շարունակեցին ծառայել: Այս ծառայության մեջ ամենեն աչքառուն այն իրողությունն է որ Արմաշի ոգին և անոր սաները եղան մախանեոնողները վերականգնելու Երուսաղեմի ժառանգավորաց վարժարանը և ընծայարանը, Դուրյան պատրիարքի օրով, ինչպես նաև Անթիլիասի Դըպրեվանքը, և Պոլսո Ս. Խաչ Դպրեվանքը՝ Գարեգին Խաչատուրյան պատրիարքի օրով:

* * *

Գաղթաշխարհը երկու հատվածներու պետք է բաժնել. Արևելք և Արևմուտք: Արևելքի մեջ, հայությունը պահած է իր լեզուն իբրև առօրյա, սովորական հաղորդակցության միջոց: Իբրև փոքրամասնություններ՝ բացած են վարժարաններ՝ ուր կդասավանդվին հայերեն լեզուն, պատմությունը, կրոնը և այլ գյույթեր: Սակայն այս վարժարանները միշտ ենթակա եղած են տեղական սահմանափակումներու և այդ սեղմումները օրե օր բազմացած են: Այս սահմանափակումներու արդյունք եղած է հիմնադրությունը կիրակնօրյա վարժարաններու, Հալեպի թեմեն սկսելով 1927—1930 թվականներում:

* * *

Այսօր կրոնական դաստիարակություն ըսելով պիտի հասկնանք մտահոգությունը ունենալ պատրաստելու գիտակից, անհրաժեշտ ծանոթություններով օժտված, և իրենց հավատքը կիրարկող հայ քրիստոնյաներ: Եվ այս՝ երկու գլխավոր բաժանումներով.

ա) Ընդհանուր ժողովուրդի կրոնական դաստիարակությամբ.

բ) Մասնագիտացած դպրեվանքային դաստիարակությամբ, կրթյալ հոգևորականներ պատրաստելու նպատակով:

Ընդհանուր հայության կրոնական դաստիարակության պարագային դժվար է հիմնական ծրագիր մը կազմել, որովհետև յուրաքանչյուր աշխարհագրական շրջանակ տարբեր պահանջներ կներկայացնեն ընկերային, տնտեսական և քաղաքական կացություններու համաձայն:

Միջին Արևելքի մեջ հայ վարժարանները որոշ դաստիարակություն մը կու տան, բայց բավարար չէ: Ավելին չեն կրնար ընել տեղական սահմանափակումներու պատճառով, հետևաբար զայն պետք է լրացնել կիրակնօրյա վարժարաններով:

Արևմուտքի մեջ ավելին պետք է կատարել, որովհետև պետական և այլ վարժարաններու մեջ հայկական կրոնական դաստիարակություն չ' տրվիր, հետևաբար Եկեղեցին այդ պակասը լրացնելու մտահոգությունը պետք է ունենա:

* * *

Կրոնական աղանդներու, «հոգևոր վերածնունդի» շարժումներու դիմաց, հայ երիտասարդներ իրենք զիրենք հաճախ կորսված կզգան և հոսանքներն տարվելով կհեռանան Եկեղեցիէն: Եթե մեր մախնիք արյունով պաշտպանեցին իրենք հավատքը, այսօր միայն գիտությամբ կարելի է ընել զայն: Այդ գիտությունն ալ մարդկութենէն սկսյալ մինչև մահ շարունակական գործողություն մը, ապրելակերպ մը պետք է ըլլա: Կիրակօրյա վարժարաններու ծրագիրները պետք է զգուշությամբ կազմակերպվին, գործադրվին, որպէս զի բողոքական ազդեցութենէ հեռու մնան և ըլլան կրթօճախներ Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցւոյ:

* * *

Դպրեվանքներու պարագան տարբեր է: Ընդհանրապէս եմթակա չեն տեղական սեղմումներու, սակայն ունին ուրիշ տեսակի դժվարություններ: Ինչպէս՝

1) Եկեղեցւոյ և եկեղեցականության հանդէպ հետաքրքրության նվազում, զանազան պատճառներով՝ տնտեսական և ընկերային:

2) Տիպար իտեալ Առաջնորդողներու և դաստիարակներու պակաս:

3) Դպրեվանքները նպաստամատուց և որբախնամ հաստատությանց վերածելու մտահոգություն, որոնք կազդեն վարժարանի կրթական մակարդակին, ուսուցիչներու և աշակերտներու որակի տեսակետէն:

Դպրեվանքներու ուսումնական մակարդակը վերականգնել անհրաժեշտ է: Հետևաբար կարգ մը հիմնական բարեփոխություններ պետք է կատարել անոնց կենցաղական և ուսումնական դրության մեջ:

Ուսումնական ծրագիրը գոնէ «գոլեճ»ի մակարդակին պետք է հասցնել: Եթե մեր այժմու երեք դպրեվանքները այդ մակարդակին հասնին՝ կարելի պիտի ըլլա չորրորդ մը հիմնել, ուր երեքին շրջանավարտները շարունակեն ուսանիլ ամերիկյան սեմինարիի մը մակարդակով:

* * *

Հայ դպրեվանքներուն ուսումնական մակարդակը բարձրացնել անհրաժեշտ է, որովհետև

ա) Այսօր ընդհանուր ուսման մակարդակը ընկերության բարձր է, և հոգևորականներու ուսումը՝ համապատասխան կամ ավելի պետք է ըլլա:

բ) Միջեկեղեցական հարաբերություններու մեջ Հայ Եկեղեցին ներկայացնող աշխարհական և եկեղեցական ներկայացուցիչներ պետք է ունենանք, որոնք մասնագիտացած ըլլան զանազան մարզերու և կրթանքներու մեջ, որոնցմով մտահոգ է աշխարհ և որոնց քրիստոնեական լուծումները գտնելու և կիրարկելու կհրաւիրվի յուրաքանչյուր կրոնական համայնք:

Բարեփոխումները պետք է ըլլան կանոնավոր, ծրագրված, և հետապնդովին հետևողականորեն: Կառաջարկենք որ կազմվի կեդրոնական մար-

մին մը բաղկացած հոգևորականներն և աշխարհականներն, որոնք կազմեն ուսման ծրագիր մը մեր դպրեվանքներուն համար, և վերահսկեն անոր գործադրության Էջմիածնի, Անթիլիասի և Երուսաղեմի մեջ, և ապագային ուր որ դպրեվանք բացվի:

* * *

Եթե Հայաստանյայց Եկեղեցին թերանա իր կոչումին մեջ և չհետապնդէ իր խնամքին հանձնված հոտին դաստիարակության գործին կազմակերպումը, և եթե առավել կարևորությամբ չհետամտի իր հոգևոր սպասավորներու պատրաստության և կրթության որակը բարձրացնելու, այն ատեն զատնուկի մորթով գայլեր պիտի մտնեն հոտին մեջ: Եվ մեր Տիրոջ խոսքին համաձայն, մեր տունին կործանումը պիտի լինի «չար քան զատաջինն»:

Աշխարհացրիվ հայ ժողովուրդի պատմության մեջ, եղած են փորձեր մեր տունը ինք իր մեջ բաժանելու և մեր հոտը պատակտելու: Ներկա ժամանակներու մեջ և ապագային ևս, արտաքին ուժեր և հանուն «հոգիներու փրկության» խոսող խումբեր պիտի չդադրին մեր տունին շուրջը դառնալու, և մեր զավակներուն մոտենալու, որպես զի փորձեն թե քանիները պիտի կարենան որսալ և խարբալել:

* * *

Անհրաժեշտ է այսօր մեր ժողովուրդին մեջ կրոնական դաստիարակությունը կազմակերպել, և զայն առողջ ու հաստատուն հիմքերու վրա դնել:

